

Azərbaycan dili dərslərində oxu təliminin formalaşdırılması imkanları

Könül Məmmədova

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.
Azərbaycan. E-mail: könül.1970@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-8664-4912>

XÜLASƏ

Məqalədə ibtidai siniflərdə oxu məzmun xəttinin əsas aparıcı istiqamətlərindən bəhs edilir. Qeyd olunur ki, ibtidai siniflərdə ana dili tədrisinin ən mühüm vəzifələrindən biri *oxu təlimidir*. Gənc nəslin təlim-tərbiyəsində müstəsna rol oynayan oxu məşğələləri vasitəsilə şagirdlər hələ aşağı siniflərdə dünya, cəmiyyət, təbiət və s. haqqında ilkin elmi təsəvvürlər əldə edirlər. Oxu prosesində ən vacib məsələ şagirdlərdə ətraf aləm haqqında düzgün obrazlı təsəvvürlər əsasında yeni biliklər formalaşdırmaqdan ibarətdir. Bu, yuxarı siniflərdə davam edir və oxunun məzmunu hər bir dövrdə – məktəbdən sonrakı dövrlərdə və bütün həyat boyu ideya-siyasi, mənəvi və estetik tərbiyəni təmin etməyə xidmət edir.

AÇAR SÖZLƏR

oxu məzmun xətti,
düzgünlük, sürətlilik,
şüurluluq, ifadəlilik

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 02.07.2024
Qəbul edilib: 14.08.2024

METHODS

Possibilities of the Formation of Teaching Reading in the Azerbaijani Language Lessons

Konul Mammadova

Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan.

E-mail: konul.1970@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-8664-4912>

ABSTRACT

The article deals with the main directions of the reading content line in primary classes. The article mentions that one of the most important tasks of teaching the mother tongue in primary classes is teaching reading. Through reading exercises, which play an exceptional role in the education of the young generation, students get the most basic scientific ideas about the world, society, nature, etc. in the lower grades. The most important issue in the reading process is to form new knowledge on the basis of correct imagery about the surrounding world. This continues into the upper grades, and the content of the reading serves to provide ideological-political, moral and aesthetic education at every age, after school and throughout life.

KEYWORDS

reading content line,
correctness, speediness,
awareness,
expressiveness

ARTICLE HISTORY

Received: 02.07.2024

Accepted: 14.08.2024

Giriş

Oxu bacarığı hər bir şəxsin intellektual səviyyəsini təcəssüm etdirən əsas göstəricilərdən biridir. Oxu – şagirdlərin dil duyumunun inkişafını təmin edir, fikrin ifadə olunmasında sözün mənə xüsusiyyətlərini açmağa, cümlə və mətnin əhəmiyyətini anlamağa, əldə edilən vərdislərin məqsədyönlü şəkildə inkişafına nail olmağa, dilin gözəlliyini, üslubi imkanlarının zənginliyini kəşf etməyə imkan yaradır. O həmçinin müxtəlif üslub, məzmun və mövzulara malik mətnlərin mahiyyətinin açılmasına, qavranılmasına, ana dilində yazılmış elmi-kütləvi və ədəbi-bədii əsərlərin oxunmasına marağı dərinləşdirməyə, nitq mədəniyyətini və ümumi mədəni səviyyəni yüksəltməyə, lüğət ehtiyatını zənginləşdirməyə, hadisələri təhlil etməyə və s. xidmət edir.

İbtidai siniflərdə oxu dərsləri şagirdlərin nitqini, təfəkkürünü, təxəyyülünü, yaradıcılığını inkişaf etdirir, onlarda yüksək əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər formalaşdırır: *“Oxu dərslərində şagirdlərdə vətənə məhəbbət və sədaqət tərbiyə olunur, onlara xeyirxahlıq, ədalətlik, namusluluq, mərdlik, fədakarlıq, təvazökarlıq, düzlük və doğruluq kimi sosial-əxlaqi keyfiyyətlər aşılır, onların dünyagörüşünün formalaşması üçün ilkin bünövrə qoyulur”*.

Əsas hissə

Oxu şagirdlərin fikirlərini şifahi və yazılı şəkildə ifadə etmək bacarığını artırır, onlarda oxunmuş materialın məzmununu şüurlu, düzgün, sürətli və ifadəli şəkildə nəql etmək bacarıqlarını formalaşdırır.

İbtidai siniflərdə oxu təliminin icrasında əsas fənn olan Azərbaycan dilinin tədrisi milli dövlətçilik maraqları baxımından ən vacib məsələlərdən biridir. Bu məsələnin həlli ibtidai siniflərdən məhz oxu təlimi vasitəsilə həyata keçirilməyə başlanır. İbtidai sinif kurikulumunda Azərbaycan dili fənnindən oxu təliminin məzmununda siniflər üzrə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

I sinif üzrə:

Şagird mətndə rast gəldiyi yeni əşya və hadisələri adlandırır, müəyyən olunmuş sözləri yaxınmənalı sözlərin köməyi ilə izah edir, öyrəndiyi yeni yaxınmənalı sözləri cümlədə işlədir, kiçikhəcmli mətnləri düzgün tələffüz edərək oxuyur, müxtəlif bədii mətnləri (nəzm, nəsr) fərqləndirir, mətnin şəkili planını tutur, mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirərək onu sadə formada ifadə edir və mətnin məzmununu nəql edir.

II sinif üzrə:

Şagird mətndə frazeoloji ifadələrin mənasını izah edir, rast gəldiyi yeni əşya və hadisələrin adlarını müvafiq mənə qrupuna aid edə bilir, yaxınmənalı və əksmənalı sözləri fərqləndirir, müvafiq mətnləri tələffüz normalarına uyğun düzgün və sürətli oxuyur, kiçikhəcmli bədii mətnləri janrlara görə fərqləndirir, oxu bacarıqlarına yiyələndiyini nümayiş etdirir, mətnin hissələrinə başlıqlar verməklə məzmununa aid sadə plan tutur, məzmunu tərtib etdiyi plana uyğun nəql edir və mətndəki əsas fikri həyatla əlaqələndirir.

III sinif üzrə:

Şagird mətndə rast gəldiyi yeni əşya və hadisələrin xarakter əlamətlərini adlandırır, sözlərin həqiqi və məcazi mənasını, çoxmənalı sözləri fərqləndirir, müvafiq mətnləri düzgün, sürətli, intonasiya ilə (cümlə növlərinə görə) oxuyur, bədii və elmi-kütləvi mətnləri fərqləndirir, mətnin geniş planını tutur, əsas fikrə münasibətini bildirir və vacib hissələrini seçib nəql edir.

IV sinif üzrə:

Şagird mətndəki terminləri, obrazlı ifadələri fərqləndirir, mətnləri düzgün, sürətli, intonasiya ilə (obrazların xarakterinə uyğun) oxumaqla oxu vərdişlərinə yiyələndiyini nümayiş etdirir, mətni genişləndirmək, dəyişdirmək və ya davam etdirmək məqsədi ilə yaradıcı plan tutur və mətnin məzmununu genişləndirir, dəyişdirir, yaradıcı şəkildə davam etdirir, əsərin ideyasını müəyyənləşdirir, obrazları sadə şəkildə səciyyələndirir, bədii və elmi-kütləvi mətnlər haqqında kiçik təqdimatlar edir [Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları].

“Söz ən gözəl tərbiyə vasitəsidir” – deyən müdriklərimiz milli-mənəvi dəyərlərimizə yiyələnməkdə oxunun müstəsna əhəmiyyətə malik olduğunu bildirmişlər. Dil duyumunun inkişafı, sözün mənə xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, mətnin rolunun anlaşılması, bu istiqamətdə zəruri vərdişlərin məqsədyönlü şəkildə təkmilləşdirilməsi, dilin gözəlliyi və üslubi imkanlarının zənginləşməsində oxu təliminin əhəmiyyəti inkaredilməzdir. Bu baxımdan məzmun xətti ibtidai siniflərdə müxtəlif üslublarda yazılmış mətnlərin tədrisi vasitəsilə ana dilinə, ədəbiyyata, ümumilikdə mütaliəyə marağı dərinləşdirməkdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Oxu təlimi ümumilikdə təhsilin əsas funksiyalarından biridir. İbtidai siniflərdə oxu təlimi nəqlətmə, təhlilətmə, münasibət bildirmə, müqayisəetmə, əlaqələndirmə və s. bu kimi bacarıqları formalaşdırmaqla yanaşı, şagirdlərin nitq və təfəkkürünün inkişafında da əsas rol oynayır. Bu baxımdan oxu texnikasına yiyələnmək oxunun keyfiyyətini şərtləndirir.

Oxu texnikası eşitməyə, görməyə, tələffüzə, təhlilə, mənanın anlaşılmasına əsasla-

nan bir proses olub, özündə bir sıra cəhətləri ümumiləşdirir. Oxuya verilən tələblər oxu texnikasının əsasını təşkil edir və onlara riayət edilməsi oxunun səmərəliliyini artırır. İbtidai siniflərdə oxuya verilən tələblər aşağıdakılardır:

- düzgünlük,
- oxunun sürəti,
- şüurluluq,
- ifadəlilik.

Oxunun düzgünlüyü dedikdə, aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- 1) sözləri aydın, səlis tələffüz etmək (təhrif etmədən, heca və səsləri buraxmadan, əlavə etmədən, yerini dəyişmədən oxumaq);
- 2) sözlərdə vurğudan düzgün istifadə etmək;
- 3) ədəbi tələffüz qaydalarına (orfoepiya qaydalarına) riayət etmək;
- 4) mətni rəbitəli şəkildə, yəni sözlərarası deyil, cümlələrin sonunda fasilə verməklə oxumaq;
- 5) mətnə durğu işarələrinin vəzifələrinə riayət etmək;
- 6) sözü qrammatik cəhətdən dəyişməmək;
- 7) sözü başqa bir sözlə əvəz etməmək;
- 8) cümləni söz buraxmadan oxumaq, yeni söz əlavə etməmək;
- 9) söz və cümlələri təkrar etmədən oxumaq;
- 10) kəkələmə, tınlıq, pəltəklik kimi nitq qüsurlarına yol verməmək.

Oxunun düzgünlüyü artikulyasiyanın dəqiqliyindən asılıdır. Belə ki, ibtidai siniflərdən başlayaraq, oxu prosesinin şagirdlər tərəfindən yuxarıda göstərilən tələblərə riayət edilməklə icrasına diqqət edilməli, sözlərin yazıldığı kimi deyil, Azərbaycan dilinin orfoepiya qaydalarına uyğun şəkildə oxunmasına nəzarət edilməli, sözlərin düzgün tələffüzü təmin edilməli, orfoepik-orfoqrafik qaydalar öyrənilməlidir. Danışq üzlərinin qüsurlu olması şagirdlərdə oxu qaydalarının pozulmasına səbəb ola bilər (Məsələn, “z”, “r”, “s”, “ş” kimi hərfləri düzgün tələffüz edə bilməmək və s.).

İbtidai siniflərdə düzgün oxu bacarığına verilən əsas tələblərdən biri də oxunun sürətidir. Düzgün və sürətli oxuya nail olmağın ən səmərəli yollarından biri məntdəki çətin sözləri əvvəlcədən müəyyənləşdirib təhlil etməkdir. İbtidai siniflərdə şagirdlər ilk vaxtlar səsləri hecalarda tərtib etməklə, daha sonra sözləri hecalara bölüb oxumaqla oxu vərdişlərini təkmilləşdirirlər. Bu, oxu texnikasına yiyələnməni sürətləndirir. Oxunmuş mətnin yenidən oxunması “oxu sahəsini” genişləndirir. Təkrar oxu zamanı marağın artırılması üçün yeni tapşırıqlar vermək lazım gəlir.

Oxunun şüurluluğu təqdim edilən mətnin məzmununun mənimsənilməsinə xidmət edir. İbtidai sinif səviyyəsində oxu zamanı əsas məsələ səsləri hecalarda, hecaları sözlərdə birləşdirməkdir. Bu zaman oxunun mənası tam başa düşülmür. Digər tərəfdən, yazılı nitqin qavranılması şifahi nitqin qavranılmasından daha çətin olduğu üçün oxunan mətnin səs obrazı asan, qavranılması isə çətin olur. Mətnə dair illüstrasiyalar bu çətinliyin aradan qaldırılmasına xidmət edir.

Nəticə

Oxuya verilən ən vacib tələblərdən biri də oxuda ifadəliliyin təmin edilməsidir. İntonasiya, məntiqi vurğu, fasilə və oxunun sürəti ifadəliliyin ən mühüm vasitələrindəndir. İfadəlilik təkcə oxu zamanı deyil, məzmunun nəql edilməsində, əzbər söyləmə, deyişmə və danışqda da gözlənilməlidir. İbtidai siniflərdə şagirdlərin ifadəli oxu üzrə ilkin vərdişlərə malik olması müəllimin özünün bu vərdişə nə dərəcədə yiyələnməsindən, şagirdlərə necə nümunə olmasından asılıdır. Müəllim oxuyacağı əsərin ideya-məzmunu üzərində düşünməli, yazıçının nə demək istədiyini bilməli, oxuyarkən hadisənin iştirakçısı kimi hərəkət etməlidir.

İbtidai siniflərdə oxu metodikasını mənimsəmək, xüsusilə ifadəli oxu qaydalarına riayət etmək düzgün, savadlı nitqə yiyələnməyə yardım edir, şəxsin əxlaq və mənəviyyatının zənginləşməsinə, yaradıcı təfəkkürünün inkişafına, nətiqlik qabiliyyətinin yüksəlməsinə şərait yaradır və oxunun səmərəliliyini artırır. Azərbaycan dili fənn kurikulumunda oxu məzmun xətti mətnə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyənləşdirməyi, həmçinin mətnin məzmun və strukturunu mənimsəməyi özündə əks etdirir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları”. (2020, 29 sentyabr). Bakı.
2. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”. (2013). Bakı, Azərbaycan məktəbi, № 5, s. 6 – 17.
3. “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2 yanvar 2003). Bakı.
4. “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı” haqqında (2013 – 2020-ci illər). (2012, 23 may). Bakı.

5. “Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası”. (2009, 13 yanvar). Bakı.
6. Kərimov Y. (2013). İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Dərslik. Bakı, Səda, s. 178.